

ΑΝΕΚΔΟΤΟΣ ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΓΚΡΕΚΟ

Ἐλάχιστα εἶναι τὰ γνωστὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς πού μᾶς δίνουν συγκεκριμένες πληροφορίες γιά τὸ βίο καὶ τὸ ἔργο τοῦ Θεοτοκόπουλου προτοῦ πάει στὴν Ἰσπανία. Εἶναι λοιπὸν καλοδεχούμενο κάθε καινούργιο κείμενο πού παρέχει ἔστω καὶ ἀμυδρὰ στοιχεῖα κάποιας αὐθεντικότητας. Αὐτὸ πού ἐκδίδω σήμερα, ἓνας σύντομος «βίος» τοῦ Θεοτοκόπουλου τῶν ἀρχῶν τοῦ 17^{ου} αἰῶνα, παρέχει περσότερ³ ἀπὸ ἓνα στοιχεῖα, ὅμως ἡ ἀξία του ἔγκειται κυρίως στὸ ὅτι προέρχεται ἀπὸ πρόσωπο πού ἐγνώρισε ἀνθρώπους πού εἶχαν ἔλθει σ' ἐπαφή μὲ τὸν νέο Κρητικὸ ζωγράφο στὴ Ρώμη. Ὅσο ἀνεξέλεγκτες κι ἂν εἶναι μερικὲς ἀπὸ τίς πληροφορίες του, κι ἂς μὴν προέρχονται μὲ τὴ στενὴ ἔννοια ἀπὸ πρῶτο χέρι, εἶναι πολύτιμες ἀχτίδες στὸ σκότος πού καλύπτει πάντα τὴν περίοδο ἐκείνη τοῦ Θεοτοκόπουλου.

Ὁ Giulio Cesare Mancini ἦτανε γιαιτρός γεννημένος στὴ Σιένα τὸ 1558. Πέθανε στὴ Ρώμη, ὅπου εἶχε ἐγκατασταθεῖ, τὸ 1630. Ἐχτὸς ἀπὸ τὸ ἐπάγγελμά του, πού φαίνεται νὰ ἐξάσκησε μ' ἱκανότητα ἀρκετὴ ὥστε νὰ γίνεῖ προσωπικὸς γιαιτρός τοῦ Πάπα, εἶχε ζωηρὸ ἐνδιαφέρον γιά τὴν τέχνη καὶ τοὺς καλλιτέχνες, κι ἰδιαίτερα τὴ ζωγραφικὴ, πού τὸν ὤθησε νὰ συγγράφει διάφορα ἔργα πολὺ χρήσιμα γιά τίς γνώσεις μας τῆς ἐποχῆς του : ἓναν ὁδηγὸ τῶν ἔργων τέχνης πού βρισκόνταν στὴ Ρώμη στὰ χρόνια του, ἓνα ἐγχειρίδιο (*trattato*) πάνω στὶς ἀρχές καὶ τὴν ἱστορία τῆς ζωγραφικῆς, καὶ μιὰ συλλογὴ βίων παλιότερων καὶ συγχρόνων του ζωγράφων. Τούτη ἐπιγράφεται «*Μερικοὶ στοχασμοὶ γύρω σιὰ ὅσα ἔχει γράφει κάποιος συγγραφέας¹ πάνω σιὸ θέμα τῆς Ζωγραφικῆς, μαζὶ μ' ἄλλους στοχασμοὺς γύρω ἀπὸ ζωγραφιὲς καὶ ζωγράφους πού δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ γίνουν οὔτε νὰ γνωσθοῦν ἀπὸ ὄσους ἔγραψαν πρὶν ἀπὸ τὸν παρόντα χρόνον*». Ὁ κοινὸς παρονομαστῆς πού διέπει τὴ συλλογὴ μοιάζει νὰ εἶναι ἡ καταγωγὴ τῶν ζωγράφων ἀπὸ τὴν πατρίδα τοῦ Μαντσίνι καὶ τὴν περιοχὴ της, ἢ κάποια σχέση μὲ τὴ Σιένα καὶ τοὺς Σιενέζους.

Ἡ συλλογὴ εἶναι γνωστὴ μόνο σὲ χειρόγραφα, ἀπὸ ὅπου ἔχουν δημοσιευθεῖ μεμονωμένα τρεῖς - τέσσερις βίοι συγκεκριμένων ζωγράφων. Τὰ δυὸ παλιότερα καὶ κυριότερα ἀπὸ τὰ χειρόγραφα βρίσκονται στὴν Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Φλωρεντίας² καὶ στὴ Μαρκιανὴ τῆς Βενετίας³. Ἐπὶ τὸ δεύτερο τοῦτο εἶναι ἀντιγραμμένο, κατὰ τὸν Mahon⁴ τὸ χειρόγραφο πού βρίσκεται σήμερα στὸ Βρεταννικὸ Μουσεῖο⁵. Χρονολό-

γηση ακριβής των χειρογράφων δὲν ἔχει γίνει ἀκόμα. Χρόνια τώρα ἐτοιμάζεται μιὰ πλήρης μελέτη των πού δὲν ἔχει δημοσιευθεῖ. Ἀπὸ ἐσωτερικὰ ὁμως στοιχεῖα πρόχειρα διαπιστωμένα φαίνεται πὼς τὰ δυὸ βασικὰ χειρόγραφα γράφηκαν λίγο πρὶν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 1621, μὲ πρόσθετες σημειώσεις στὸ περιθώριο, μερικὲς τοῦ ἴδιου τοῦ Μαντσίνι, πού φτάνουν ὡς τὸ 1624. Τὸ χειρόγραφο τοῦ Βρεταννικοῦ Μουσείου ἐνσωματώνει τὶς σημειώσεις αὐτὲς στὸ κύριο κείμενο· πρέπει λοιπὸν νὰ χρονολογηθεῖ λίγο μετὰ τὸ 1624.

Ὁ βίος τοῦ Θεοτοκόπουλου πού ἐκδίδεται παρακάτω δημοσιεύεται πρώτη φορά ἀπὸ τὸ χειρόγραφο τοῦ Βρεταννικοῦ Μουσείου. Προηγούμενα ἔχει ἐκδοθεῖ ἀπὸ τὸ χειρόγραφο τῆς Μαρκιανῆς τὸ 1914⁸, καὶ ἀπὸ ἓνα ἀντίγραφο τούτου, λιγότερο ἄρτιο, στὸ Βατικανό⁹, τὸ 1927⁸. Οὐσιώδεις παραλλαγές⁹ ἀνάμεσα στὰ τρία χειρόγραφα δὲ μοιάζουν νὰ ὑπάρχουν, ἀπὸ σύγκριση τουλάχιστο μὲ τὰ δυὸ τυπωμένα. Ὅμως ἐπειδὴ τοῦτα εἶναι σήμερα δυσεύρετα, προπαντὸς στὴν Ἑλλάδα, ἔχει, νομίζω, τὴ χρησιμότητά της ἡ παρουσίαση ἢ σημερινὴ ἐνὸς κειμένου πού ἔχει μάλιστα ἄμεση καὶ ἐγγύτατη χρονικὰ τὴν προέλευσή του ἀπὸ τὸ αὐθεντικότερο καὶ πληρέστερο χειρόγραφο τῆς Μαρκιανῆς, καὶ ἀντιγράφηκε 10 μὲ 15 μόλις χρόνια ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Θεοτοκόπουλου.

Ἀπὸ τὸν δημοσιευόμενον βίον, καθὼς καὶ ἀπὸ τὰ δυὸ, ἀνέκδοτα καὶ αὐτά, ἀποσπάσματα, προκύπτουν ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα γιὰ τὸν Θεοτοκόπουλο, ἄλλα ἐντελῶς καινούργια, δηλαδὴ γνωστὰ μόνο ἀπὸ τούτη τὴν πηγὴ, καὶ ἄλλα ἐπιβεβαιωτικὰ ὀρισμένων πού γνωρίζουμε ἀπὸ τὸ κυριότερο ἄλλο σύγχρονο κείμενο γιὰ τὸν Θεοτοκόπουλο, τὴν περίφημη ἐπιστολὴ τοῦ Giulio Clovio τῆς 16 Νοεμβρίου 1570¹⁰ πού ἀναγγέλλει τὴν ἄφιξή τοῦ ζωγράφου στὴ Ρώμη.

Στὰ καινούργια στοιχεῖα κατατάσσονται :

1. Τὸ ἐπεισόδιο γύρω ἀπὸ τὴν «Τελευταία Κρίση» τοῦ Μιχαὴλ Ἀγγελου. Ἀσχετα ἀπὸ τὴν αὐθεντικότητά του, δείχνει πὼς ἡ περηφάνεια καὶ ἡ αὐτοπεποίθησή του πού τόσο συχνὰ ἐμφανίζονται τὰ ἰσπανικὰ ντοκουμέντα σὰν ἀπὸ τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τοῦ Θεοτοκόπουλου, καθὼς καὶ μιὰ ξεκαθαρισμένη γνώμη, μᾶλλον ἐπιφυλαχτικὴ, γιὰ τὶς ζωγραφικὲς ἐπιτεύξεις τοῦ Μπουοναρότσι, ἦταν σχηματισμένα καὶ ἀνεπτυγμένα ἀπὸ πολὺ νωρίς. Ἄν τὸ ἐπεισόδιο δὲν ἀποτέλεσε τὴν πραγματικὴν, ἢ τὴ μόνη, αἰτία τῆς ἀναχώρησής του στὴν Ἰσπανία, ὅπως τὸ παρουσιάζει ὁ Μαντσίνι, πάντως θὰ ἔδωσε λαβὴ σ' εὐκόλες ἐπιθέσεις ἐναντίον του, κρίνοντας ἀπ' ὅσα εἶναι γνωστὰ γιὰ τὸν ἀλύπητο συναγωνισμό, τὶς ζηλοφθονίες καὶ τὶς ραδιουργίες τῶν ζωγράφων στὴ Ρώμη, πού ἀκριβῶς τὰ χρόνια ἐκεῖνα ἔφταναν στ' ἀποκορύφωμά τους.

2. Τὸ γεγονὸς πὼς ὁ Θεοτοκόπουλος εἶχε κιόλας στὴ Ρώμη νεότε-

ρος από 35 χρονῶν, ἕναν τουλάχιστο μαθητή, τὸν Λατάντσιο Μπονάστρι.

3. Τὸ γεγονός πὼς εἶχεν ἀποκτήσει κιόλας ἀρκετὴ φήμη ὄχι μόνο γιὰ νὰ περιγράφεται σὰν «ἀνάμεσα στοὺς καλύτερους τοῦ αἰῶνα», ἀλλὰ καὶ νὰ τὸν ἀπαριθμεῖ ὁ Μαντσίνι, σὲ βίον ἄλλου ζωγράφου, σὰν ἕναν ἀπὸ τοὺς καλλιτέχνες ποὺ ἦλθεν ὁ Καζολάνι¹¹ νὰ σπουδάσει τὰ ἔργα τους, μαζὶ μὲ τὸν Ραφαήλ καὶ μὲ σεβαστοὺς στίς μέρες τους, μεγαλύτερους δὲ ἀπὸ τὸν Θεοτοκόπουλο ζωγράφους ὅπως τὸν Μουτσιάνο¹², τὸν Θαδδαῖο Τσούκαρο¹³, τὸν Σερμονέτα¹⁴.

4. Τὰ δυὸ κενὰ ποὺ ἐμφανίζει τὸ χειρόγραφο στὸν τίτλο καὶ στὴ δεύτερη γραμμὴ, δείχνουν πὼς ἀπὸ πολὺ νωρὶς ἦτανε πολὺ δύσκολο στοὺς συγχρόνους του νὰ θυμηθοῦν ἢ νὰ προφέρουν τὸ ὄνομα Θεοτοκόπουλος, ἐνῶ ὅλοι γνωρίζανε τὸ παρατσούκλι του: *il Greco*. Μὲ τοῦτο πῆγε στὴν Ἰσπανία. Ἄν, ὅπως ὑποθέσανε μερικοί, τὸ εἶχεν ἀποκτήσει ἀργότερα, μετὰ τὴν ἐγκαταστασὴ του ἐκεῖ, θὰ εἶχε πάρει τὴν ἰσπανικὴ μορφή: *El Griego* (Ἐλ Γκριέγο).

5. Ἡ μνεῖα τοῦ δικηγόρου Λαντσελότι, σὰν κοινὰ γνωστοῦ Ρωμαίου, μᾶς φέρνει ἀμέσως στὴ σκέψη τὸν Ὀράτιο Λαντσελότι, ποὺ ὑπηρετοῦσε τὰ ἴδια χρόνια σὰν *auditore* στὴ Ρόμα, τὸ δικαστήριό τοῦ Βατικανοῦ, καὶ ποὺ ὀρίσθηκεν ἀπὸ τὸν βιβλιοθηκᾶριο τῶν Φαρνέζε Φούλβιο Ὀρσίνι ὄχι μόνο ἐχτελεστής τῆς διαθήκης του, τὴν 31 Ἰανουαρίου 1600, ἀλλὰ καὶ κληρονόμος τῶν ἐλληνικῶν του βιβλίων. Ὅπως καὶ ὁ Ὀρσίνι, εἶχεν ἀποκτήσει κι ὁ Λαντσελότι τουλάχιστο ἕνα πίνακα τοῦ Θεοτοκόπουλου. Θὰ πρέπει λοιπὸν νὰ τὸν προσθέσουμε στοὺς τόσους διανοούμενους καὶ καλλιτέχνες οἰκείους τοῦ Ὀρσίνι, ποὺ χάρις στὸν Κλόβιο γνώρισεν ὁ Θεοτοκόπουλος μόλις ἔφτασε στὴ Ρώμη, καὶ ἐγκαταστάθηκε στὸ Παλάτσο Φαρνέζε¹⁵.

Στὰ στοιχεῖα ποὺ ἐπιβεβαιώνουν καὶ συμπληρώνουν πληροφορίες ἄλλων πηγῶν κατατάσσονται:

1. Ἡ χρονολόγηση τῆς ἀφίξης τοῦ Θεοτοκόπουλου στὴ Ρώμη κάτω ἀπὸ τὸ ποντιφικάτο τοῦ Πίου Ε' (1566 - 1572)· ὁ Κλόβιο μᾶς φέρνει πλησιέστερα καὶ ἀσφαλέστερα ἀκόμα στὸ 1570.

2. Ἡ πολὺ στενὴ σχέση τῆς ἐργασίας τοῦ καλλιτέχνη μὲ τὸ ἔργο τοῦ Τιτσιάνο—ὁ Κλόβιο τὸν λέει «μαθητὴ» τοῦ μεγάλου Βενετσιάνου.

Ἡ μεγάλη φήμη ποὺ εἶχεν ἀποκτήσει, νέος καὶ ξένος, μαρτυρεῖ πόσο ἀναπτυγμένη ἦταν κιόλας ἡ ποιότητα τοῦ ἔργου του. Ὁ Κλόβιο τὸν θεωρεῖ «*raro nella pittura*—σπάνιο στὴ ζωγραφικὴ» καὶ ἀναφέρει μιὰν αὐτοπροσωπογραφία του ποὺ «ἔχει καταπλήξει ὅλους αὐτοὺς τοὺς ζωγράφους τῆς Ρώμης».

Τὴν ἐκδοχὴ ποὺ δίνει ὁ Μαντσίνι τῆς ἐκτόπισης τοῦ Θεοτοκόπου-

λου ἀπὸ τὴν αὐτὴν τοῦ Φίλιππου Β΄ δὲ μπορούμε νὰ τὴ θεωρήσουμε οὔτε σωστὴ οὔτε καινούργιο στοιχεῖο γιατί εἴμαστε σήμερα σὲ θέση, ἀπὸ ἰσπανικὲς πηγές, νὰ συναγάγουμε μὲ περσότερη ἀκρίβεια καὶ τοὺς λόγους καὶ τὴ χρονολογία τῆς ἀπομάκρυνσῆς του ἀπὸ τὸ Ἐσκοριάλ, πὸ δὲν μπορεῖ νὰ τοποθετηθεῖ ἀργότερα ἀπὸ τὸ 1582¹⁶, ἐνῶ ὁ Πιλεγκρίνο γιὰ Μπολόνια καὶ ὁ Φεντερίγκο Τσοῦκαρο ἔφτασαν γιὰ νὰ ἐργαστοῦν ἐκεῖ, κατὰ πρόσκληση τοῦ βασιλιᾶ, τὸ 1585. Εἶναι φυσικὸ στὸ σημεῖο τοῦτο ὁ Μαντσίνι νὰ στερεῖται πληροφορίες τόσο ἀσφαλεῖς ὅσο μπορούσε ν' ἀρυσθεῖ ἐπὶ τόπου γιὰ γεγονότα πὸ συνέβησαν στὴν πόλη ὅπου ζοῦσε, καὶ ὅπου θὰ εἶχε πολλὲς καὶ ἔγκυρες πηγές.

Ποιὰ ὅμως εἰδικότερα ἦταν ἡ πηγὴ του γιὰ τὸν Θεοτοκόπουλο; Ὁ Λόνγκι¹⁷ ρίχνει τὴν ὀξυδερκῆ ἰδέα πὸς μπορεῖ νὰ ἦταν ὁ Μπονάστρι. Τὴ δέχομαι ἀδίσταχτα. Καταγόμενος ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Σιένας¹⁸ δὲ θὰ γνωρίζονταν μὲ τὸν πατριώτη του γιαντρός; Ζωγράφος μὲ κάποιο ὄνομα στὴ Σιένα δὲ θὰ ἐνδιέφερε τὸν Μαντσίνι γιὰ τὴ συλλογὴν του; Ὁ βίος του ἄλλωστε προηγεῖται στὸ χειρόγραφο ἀμέσως τοῦ βίου τοῦ Θεοτοκόπουλου. Τί φυσικότερο παρὰ νὰ μίλησεν ὁ ἀκόμα ἐπηρεασμένος¹⁹ μαθητὴς γιὰ τὸ νεαρὸ δάσκαλό του μὲ τίς τόσο «ἀλαζονικὲς» ἐκδηλώσεις καὶ τὸ μεγάλο ταλέντο, καὶ τί φυσικότερο παρὰ ν' ἀδράξει τὴν τόσο ἀσυνήθιστη αὐτὴ διήγησις ὁ συλλογέας τῶν βίων γιαντρός; Ἐτσι ἐξηγεῖται πὸς ὁ Κρητικὸς πὸ σπούδασε στὴ Βενετία βρῆκε τὴ θέση του ἀνάμεσα σ' ὅλες αὐτὲς τίς προσωπικότητες τῆς Σιένας. Καὶ ἀκόμα κάτι: καθὼς πέθανε τόσο νωρὶς ὁ Μπονάστρι οἱ πληροφορίες πὸ ἔχει ἀπ' αὐτὸν ὁ Μαντσίνι πρέπει νὰ χρονολογηθοῦν πρὶν τὸ 1585, δηλαδὴ ἐλάχιστα χρόνια μετὰ τὴν ἀναχώρησις τοῦ Γκρέκο ἀπὸ τὴ Ρώμη. Γι' αὐτὸ εἶναι καὶ πιὸ ἐμπεριστατωμένες, καὶ ἀποχτοῦν ἔτσι μεγαλύτερη βαρύτητα ἀπὸ τίς πιὸ ἀόριστα καὶ πολὺ πιὸ συνοπτικὰ δοσμένες εἰδήσεις γιὰ τὴ μετέπειτα σταδιοδρομία καὶ τὸ τέλος του στὴν Ἰσπανία, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἀκόμα καὶ τ' ὄνομα τοῦ μέρους ὅπου ἀποσύρθηκε διέφυγε τὸν Μαντσίνι, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὸ κενὸ τοῦ χειρογράφου.

KEIMENO G. C. MANCINI²⁰

. . . . .
f. 186 r,v. . . . . *Di Alessandro Casolani* . . . . .
187 r,v. . . . . *per la*

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Γιὰ τὸν Ἀλεσσάντρο Καζολάνι
. . . . . *μὲ τὴ βοήθεια καὶ γενναιοδωρία τοῦ κυρίου*

- 188 r. *carita e liberalita di quel sigre venirsene a Roma a studiar le cose di Rafaello ed altri ualenthuomini, che uiueuano in quei tempi o che dipoco eran' morti, come era Federigo (α) Muciano, Il Greco, Taddeo Zuccaro, il Sermoneta et altri. Ritornato a Siena*
 . . . . .
 f. 209 r. . . . . *Di Lattantio Bonastri* . . . . .
 210 r,v. . . . .
 . . . . . *da Lucignano di Valdichiana, doue nacque Lattantio*
 . . . . .
d' honesti e riguardevoli parenti il nostro Lattantio sotto la disciplina di quel Greco chi operò con la maniera di Titiano e poi mori in Spagna fece tal progresso che fu chiamato a Siena ad operare per la confraternita di Sta Caterina . . . . .
 f. 210 v. . . . . *Di — — — — — d' comunemte Il Greco* . . . . .
 211 r,v. *Sotto il Pontificato di Pio V^o di S. M. venne a Roma Il (β) — — — che per tal rispetto comunemente era chiamato Il Greco. Questo*

ἐκείνου μπόρεσε κι ἤρθε σιτὴ Ρώμη γιὰ νὰ σπουδάσει τὰ ἔργα τοῦ Ραφαήλ κι ἄλλων ἀξιων ζωγράφων, πὸν ζοῦσαν ἐκεῖνα τὰ χρόνια ἢ πὸν λίγον καιρὸ εἶχανε πεθάνει, ὅπως ἦταν ὁ Φεντερίγκο ὁ Μουτσιάνο, ὁ Γκρέκο, ὁ Ταντιέο Τσούκαρο, ὁ Σερμονέτα κι ἄλλοι. Ἄρου ἐπέστρεψε σιτὴ Σιένα . . . . .

. . . . . *Γιὰ τὸν Λατάντιο Μπονάστρι*
 . . . . . ἀπὸ τὸ Λουτσιγιάνο ντὶ Βαλντικιάνο ὅπου γεννήθηκεν ὁ Λατάντιο

. . . . . ἀπὸ τίμιους καὶ ἀξιόλογους γονεῖς ὁ Λατάντιό μας κάτω ἀπὸ τὴν πειθαρχία τοῦ Γκρέκο ἐκείνου πὸν ἐργάζονταν μὲ τὸν τρόπο τοῦ Τιτσιάνου κι ἔπειτα πέθανε σιτὴν Ἰσπανία, ἔκανε τέτιες προόδους πὸν κλήθηκε σιτὴ Σιένα νὰ ἐργαστεῖ γιὰ τὴν ἀδελρότητα τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνας . . . . .

Γιὰ τὸν — — — — κοινὰ καλούμενο Ἴλ Γκρέκο
 Τὸν καιρὸ πὸν ἦταν ποντίφηξ ὁ Ἁγίας Μνήμης Πίος Ε' ἤρθε σιτὴ Ρώμη ὁ — — — — πὸν γι' αὐτὸ τὸ λόγο ὀνομάζονταν κοινὰ Ἴλ Γκρέκο. Τοῦτος ἔχοντας σπουδάσει σιτὴ Βενετία καὶ εἰδικότερα τὰ ἔργα τοῦ

α) Ὁ Μουτσιάνο λεγόταν Τζιρόλαμο, ὥστε εἴτε πρόκειται γιὰ παραδρομὴ, εἴτε ἔννοσι ὁ Μαντσίνι τὸν Φεντερίγκο Τσούκαρο.

β) RL, JFW: κενό. Τὸ προσθέτω ἐδῶ γιὰ τὸ ζητᾶ τὸ νόημα.

hauendo studiato in Venetia et in particolare le cose di Titiano, era uenuto a gran segno nella professione, e quel modo di operare. Onde uenutosene a Roma et in tempo che no u' erano molti Pittori (γ), e quelli di maniera non cosi risoluta, ne cosi fresca, come pareua la sua piglio grande ardire tanto piu che in alcune cose private diede sodisfatione (δ) delle quali se ne uede hoggi una appresso l' Auocato Lancellotti (ε) quale de alcuni uiene stimata di Titiano. Onde uenendo l' occasione di coprire alcune figure del Giuditio di Michelangelo, che da Pio erano state stimate indecenti per quel luogo proruppe in dire, che no (ς) si buttasse a terra tutta l' opera, l' harebbe fatta con honesta et decentia non inferior, a quella di buona dipillione. Onde prouatosi tutti i Pittori, e quelli che si dilettauo di questa professione (ζ), fu necessario andarsene in Spagna doue sotto Filippo secondo opero (η) cose di gran (θ) gusto; ma soprauenendoui Pellegrin da Bologna, Federigo

Τιτσιάνου, εἶχε φθάσει σὲ μεγάλη ὑπόληψη μέσ' στὸ ἐπάγγελμα καὶ στὸν τρόπο αὐτὸ τῆς ἐργασίας. Ἐχοντας λοιπὸν φτιάσει σιτὴ Ρώμη, σὲ καιρὸ μάλιστα ποὺ δὲν ὑπῆρχαν ἐκεῖ πολλοὶ ζωγράφοι, κι ἀπ' αὐτοὺς κανεῖς ποὺ νὰ ἔχει τρόπο τόσο ἀποφασιστικό, οὔτε τόσο ζωηρὸ ὅπως φαίνονταν ὁ δικός του ἀπόχτησε μεγάλη τόλμη, τόσο περσότερο ποὺ σὲ μερικὰ ἔργα γιὰ ἰδιῶτες ἱκανοποίησε πολὺ—ἀπ' αὐτὰ μπορεῖ νὰ δεῖ κανεῖς σήμερα ἓνα σιουὶ δικηγόρου Λαντισελότι ποὺ ἀπὸ μερικοὺς θεωρεῖται πὼς εἶναι τοῦ Τιτσιάνου. Ὅταν λοιπὸν παρουσιάσθηκε περίπτωση νὰ σκεπαστοῦν μερικὲς μορφὲς τῆς Τελευταίας Κοίσης τοῦ Μιχαηλάγγελου ποὺ ἀπ' τὸν Πίο εἶχαν θεωρηθεῖ ἄσεμνες γιὰ τὸν τόπο κεῖνο, ξεπήδησε κι εἶπε πὼς ἂν ριχνόταν κάτω δλόκληρο τὸ ἔργο θὰ τὸ ἔφτιανε μὲ τιμιότητα καὶ σεμνότητα κι ὄχι κατώτερο σ' ἐχτέλεση ζωγραφικὴ ἀπὸ κεῖνο. Ὅργισθηκαν ἀπὸ τοῦτο ὅλοι οἱ ζωγράφοι κι ὅσοι ἀγαποῦσαν αὐτὸ τὸ ἐπάγγελμα, καὶ ὑποχρεώθηκε νὰ φύγει σιτὴν Ἰσπανία, ὅπου κάτω ἀπ' τὸν Φίλιππο Β' ἔφτιαξε ἔργα μεγάλου γούστου μὰ καθὼς καταφτάσαν ἐκεῖ ὁ Πελεγκρὶν ντὰ Μπολόνια, ὁ Φεντεροῖγκο Τσοῦκαρο καὶ μερικοὶ

γ) Ἡ μόνη δυσανάγνωστη λέξη τοῦ κειμένου, μοιάζει μᾶλλον pittori. RL, JFW: huomini, λιγότερο ταιριαστὸ στὸ νόημα.

δ) RL: gran sodisfattione, JFW: gran sadisfatione.

ε) RL: Lancilotti, JFW: Lancilloti.

ς) RL: che se si. Τοῦτο ἀκολουθῶ μεταφράζοντας, γιατί ξεκαθαρίζει ἐντελῶς τὸ νόημα ποὺ ἐδῶ μόνο συγχέεται μὲ τὸ che no si ποὺ θά'ναι παραδρομὴ.

ζ) RL: gli fu necessario.

η) RL: molte cose.

θ) RL, JFW: di gran buon gusto.

Zuccaro et alcuni fiammenghi, che co' l' arte, e con destrezza ciuile si portauano auanti, si risolse partirsi dalla Corte, e ritirarsi — — — — doue mori molto uecchio, e quasiche suanilo nell' arte contutto cio fu huomo in uigor d' eta d' hauer luogo fra i migliori di q^l secolo⁽¹⁾. . . . .

φλαμανδοὶ πού μὲ τὴν τέχνη καὶ μὲ κοινωνικὴ δεξιότητι καταφέρανε νὰ προκόψουν, ἀποφάσισε ν' ἀναχωρήσει ἀπ' τὴν Αἴτλη καὶ ν' ἀποσυρθεῖ — — — — ὅπου πέθανε πολὺ γέρος, καὶ σχεδὸν ἐξαφανισμένος ἀπὸ τὴν τέχνη. Μολαταῦτα ὑπῆρξε ἄνθρωπος στὴν ἀκμὴ τῆς ἡλικίας του πού κατέλαβε θέση ἀνάμεσα σιτὸς καλύτερους τοῦ αἵῶνα ἐκείνου.

1) RL, JFW : del suo secolo.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

¹⁾ Ὑπονοεῖ προφανῶς τὸν Βαζάρι, τοῦ ὁποῦ οἱ περίφημοι «Βίαι» εἶχαν κυκλοφορήσει κιόλας σὲ δύο ἐκδόσεις (1550, 1568).

²⁾ Biblioteca Nazionale Centrale, Cod. Palat. 597.

³⁾ Biblioteca Nazionale Marciana, Ms. it. 5571.

⁴⁾ Denis Mahon «Studies in Seicento Art and Theory» Λονδίνο 1917. Ἀπὸ τὸ οἰκεῖο παράρτημα τῆς ἐμπεριστατωμένης τούτης μελέτης ἀρύσθηκα πολλές ἀπὸ τίς πληροφορίες πού ἀκολουθοῦν γιὰ τὰ χειρόγραφα τοῦ Μαντσίι.

⁵⁾ Harleian Ms. 1672 (92. B. 24).

⁶⁾ R. Longhi «Il Soggiorno Romano del Greco», *L'Arte*, 1914, σελ. 301 - 303.

⁷⁾ Cod. Vatic. Barb. lat. 4315.

⁸⁾ J. F. Willumsen «La jeunesse du peintre El Greco», Παρίσι 1927, σελ. 423 - 24.

⁹⁾ Σημειώνω κάτω ἀπὸ τὸ κείμενο ἐκεῖνες μόνο πού παρέχουν κάποια οὐσιώση συμπλήρωση ἢ ἀλλαγὴ νοήματος, παραλείποντας τίς καθαρά ὀρθογραφικὲς ἢ συνταχτικὲς καὶ τίς προφανεῖς ἀδελφεῖες καὶ παραδρομὲς ἀντιγραφῆς καὶ τυπογραφῶν (ἀφοῦ τὰ χφ. Μαρκιανῆς καὶ Βατικανοῦ δὲν ἠμπόρεσα νὰ τὰ μελετήσω προσωπικά).

¹⁰⁾ Πρωτοδημοσιευμένη ἀπὸ τὸν A. Ronchini τὸ 1865. Ἀρκετὰ ἀργότερα ταυτίστηκε ὁ «giovane candiotto» μὲ τὸν Γκρέκο.

¹¹⁾ Alessandro di Agostino Casolani 1552 - 1606.

¹²⁾ Girolamo Muziano 1528 - 1592.

¹³⁾ Taddeo Zuccaro 1529 - 1566, μεγαλύτερος ἀδελφὸς τοῦ Federigo πού πῆγε στὴν Ἰσπανία.

¹⁴⁾ Girolamo Sicciantone, il Sermoneta 1521 — περίπου 1580. Κι οἱ τρεῖς ζωγράφοι ἐργάστηκαν κυρίως στὴ Ρώμη, κι εἶναι ἀπ' τοὺς φορεῖς τοῦ Μανιερισμοῦ.

¹⁵⁾ Γιὰ τὸν Φούβλιο Ὀρσίι, τίς συλλογὲς καὶ τὴ διαθήκη του, καθὼς καὶ τὸν κύκλο του, βλέπε: P. de Nolhac «Les collections de Fulvio Orsini» *Gazette des Beaux Arts*, 1884, σελ. 427 - 436, A. L. Mayer «Fulvio Orsini»

ein Goenner des jungen Greco», Zeitschrift für Bildende Kunst, 1921, σελ. 118 - 120, καὶ A. Vegue y Goldoni «Entorno a la Figura, del Greco» Arte Español, 1926, σελ. 70 - 79.

¹⁶⁾ Δεὸς καὶ A. Γ. Ξύδης «Ὁ Θεοτοκόπουλος στὴν Αὐλή τοῦ Φίλιππου Β'» «Κρητικά Χρονικά, Β', 1948, σελ. 195 - 202.

¹⁷⁾ Ὁ. π.

¹⁸⁾ Lattantio Bonastri (Buonastri) γεννήθηκε στὸ Lucignano τῆς ἐπαρχίας Σιένας γύρω στὸ 1548. Σκοτώθηκε, πέφτοντας ἀπὸ σκαλωσιὰ καθὼς ζωγράφιζε γύρω στὰ 1582 - 85. Κυριότερη, ἂν ὄχι μόνη πηγὴ γιὰ τὴ ζωὴ του εἶναι ὁ Μαντσίνι.

¹⁹⁾ Τὸ ἔργο ἀκριβῶς ποὺ περιγράφει μὲ λεπτομέρεια ὁ Μαντσίνι σώζεται καὶ σήμερα. Παρασταίνει ἓνα θαῦμα τῆς Ἁγ. Αἰκατερίνας τῆς Σιένας καὶ φανερώνει καθαρὰ ἐπήρεια τοῦ Θεοτοκόπουλου. Κι ἄλλα ἀκόμα ἀργότερα, δείχνουν, ἀπὸ φωτογραφίες τους τουλάχιστο, πὼς ἡ ἀνάμνηση τοῦ Κρητικοῦ δὲν εἶχε σβύσει.

²⁰⁾ Παραθέτω στὴ σειρά τοῦ χειρογράφου πρῶτα τ' ἀποσπάσματα ποὺ ἐνδιαφέρουν ἀπ' τοὺς βίους τοῦ Καζολάνι καὶ τοῦ Μπονάστρι, σημειώνοντας στὸ περιθώριο τὰ σχετικὰ φύλλα τοῦ χειρογράφου, τοῦ ὁποίου διατηρῶ ὀρθογραφία καὶ στίξη, καὶ ἰδίως τὴ γραφὴ τοῦ ν διὰ τοῦ υ. Στὸ βίος τοῦ Θεοτοκόπουλου σημειώνω μὲ διακεκομμένες παῦλες τὰ τρία κενὰ τοῦ χειρογράφου, ἀφισμένα προφανῶς γιὰ μεταγενέστερη συμπλήρωση ποὺ δὲν ἐγίνε ποτέ. Στις παραλλαγές ποὺ σημειώνω μὲ μικρὰ γράμματα RL σημαίνει δημοσίευση χφ. Μαρκιανῆς ἀπὸ Longhi καὶ JFW δημοσίευση χφ. Βατικανοῦ ἀπὸ Willumsen.

A. Γ. ΞΥΔΗΣ